

Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedorenilor

Radu LUPESCU

În vasta istoriografie referitoare la persoana și familia lui Ioan de Hunedoara, problema domeniului Hunedoarei a fost atinsă, în general, doar tangențial. Discuția privind domeniul s-a concentrat în special asupra donației din 1409 și asupra momentelor principale de extindere ale aceluiași domeniu. Această temă a fost, și parțial mai este și astăzi, marcată de o serie de stereotipii, multe dintre ele avându-și originea în istoriografia secolului al XIX-lea. Totuși trebuie să remarcăm că din anii 1980 au avut loc o serie de reinterprețări care pun într-o lumină nouă începuturile familiei Hunedorenilor și procesul de afirmare a lor pe plan politic.

În 1787 o parte din documentele și actele familiei Hunedorenilor, luate de Gheorghe de Brandenburg, au fost cedate împăratului Iosif al II-lea și au ajuns în *Archivum Camerae*. Printre acestea se afla și patentă regală din 1409, prin care Voicu și familia sa primeau posesiunea Hunedoarei. Documentul a fost pus în circulație de către Fejér György în colecția sa de documente¹. Teleki József, primul mare monograf al epocii Hunedorenilor, s-a referit și el la acest document, amintind că tatăl lui Ioan de Hunedoara și rudele sale de drept au fost dăruiați de către Sigismund cu localitatea Hunedoara². Pare surprinzător această formulare, însă afirmația lui Teleki privind extinderea domeniului primit în 1409 – doar o localitate – este corectă. Din păcate, interpretarea lui Teleki n-a mai fost preluată de alți istorici, și s-a impus punctul de vedere a lui Dezső Csánki. Acesta, înainte de publicarea geografiei istorice a Ungariei în epoca Hunedorenilor, a scris un studiu despre raportul dintre comitatul Hunedoarei și Hunedoreni, unde afirmă că cetății îi aparțineau circa 40 de așezări³. Cifra respectivă a obținut-o prin proiectarea datelor dintr-un document din 1482, la timpul donației din 1409. Mai târziu, toți istoricii axați pe această temă au preluat datele stabilite de Csánki, printre care și cei mai importanți monografi ai lui Ioan de Hunedoara⁴. Dintre nenumăratele teme de cercetare privind persoana și familia guvernatorului, problema domeniului Hunedoarei a rămas puțin abordată. Cel care a reluat problema a fost Iosif Pataki care, după un articol premergător, a publicat și o carte pe această temă⁵. Ea se bazează pe o serie de surse inedite din arhiva familiei de Brandenburg, care prin bogăția lor au făcut din analiza domeniului la începutul secolului al XVI-lea o temă

¹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. Fejér Gy., X/8. Buda, 1843, p. 492-493, nr. 252.

² "Zsigmond 1409. Hunyadi János atyját és osztályos rokonait megajándékozta Hunyad helységével". Teleki József, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I, Pest, 1852, p. 50.

³ Csánki D., *Hunyadmegye és a Hunyadiak*, în *Sz. XXI* (1887), p. 8-31.

⁴ Elekes L., *Hunyadi*, Bp., 1952, p. 77; C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Buc., 1968, p. 42.

⁵ I. Pataki, *Gospodăria domeniului Hunedoara în anii 1517-1518*, în *Studii*, XIII (1960) nr. 6, p. 69-82.

de cercetare generoasă. Cartea are și o parte introductivă, care se referă la evoluția domeniului în secolul al XV-lea. Din păcate, introducerea conține multe erori și greșeli de interpretare, fiind o superficială analiză a domeniului în perioada premergătoare stăpânirii lui de către Gheorghe de Brandenburg⁶. Aceasta este, de fapt, și principala cauză a reluării subiectului în lucrarea de față. După Iosif Pataki, Ioachim Lazăr a fost cel care a mai reluat problema domeniului Hunedoarei, însă nu a depășit rezultatele lui Pataki. Articolele sale sunt în principal niște rezumate după cartea lui Pataki⁷. Mai recent, Pál Engel și Adrian A. Rusu s-au referit la anumite aspecte ale domeniului, marcând începutul unor reinterprețări privind în special componența ei în faza sa inițială⁸. Asupra acestor interprețări o să revin mai jos.

Antecedente. Hunedoara în secolele XI-XIV

Primele știri despre Hunedoara sunt relativ târzii, datând dintr-o perioadă când aceasta nu mai era centru de comitat. Tăcerea izvoarelor scrise este compensată într-o oarecare măsură de mai multe descoperiri arheologice care oferă primele date mai sigure privind existența Hunedoarei. Pe teritoriul de astăzi al orașului au fost descoperite mai multe elemente componente al centrului de comitat arpadian. Este vorba în primul rând despre o cetate de pământ aflată în vecinătatea castelului, pe muntele Sânpetru. Este o cetate de pământ timpurie, folosită cel târziu până în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Nu este exclus să fi fost o cetate dacică reutilizată în evul mediu⁹.

Alături de cetate a existat și o așezare al cărei urme până în prezent au rămas nedescoperite, dar cimitirul acestei comunități este foarte bine documentat. Necropola se află pe Dealul Comorii (Kincses-hegy), și a fost săpată de Ernő Kővári, iar mai apoi de Márton Roska¹⁰. În total au fost dezgropate 21, plus 54 de morminte, dateate pe baza monedelor în intervalul domniilor lui Ștefan cel Sfânt (1001-1038) și Solomon (1063-1075)¹¹. Mormintele, care reprezintă numai o parte a necropolei, datează în primul rând așezarea și nu cetatea. Deci avem de-a face cu

⁶ Dintre acestea amintesc doar câteva. Autorul afirmă că cei doi frați Ioan puteau să întrețină din veniturile domeniului 50 de lăncieri (p. XIII). De fapt cei doi frați aveau obligația de a ține în arme cei 50 de lăncieri pentru care regele Sigismund le-a zălogit districtul Comiat, în 1437. Este eronată și presupunerea autorului conform căreia Ioan de Hunedora ar fi anexat anumite districte timișene de domeniul Hunedorarei și respectiv că domeniul s-ar fi mărit cu circa 95 de așezări (p. XIV). Aceste transformări ale domeniului au avut loc abia în timpul regelui Matia.

⁷ I. Lazăr, *Castelul și domeniul Hunedoarei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Sargetia*, XI-XII (1974-1975), p. 357-361; idem, *Castelul și domeniul Hunedoarei în epoca lui Matia Corvinul (1458-1490), în Sargetia*, XXI-XXIV (1988-1991), p. 133-150.

⁸ Engel P., *Magyarország világi archontológiája. 1301-1457*, I, Bp., 1996, p. 330; A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Cluj-Napoca, 1999, p. 37-44.

⁹ R. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Buc., 1988, p. 58.

¹⁰ Kővári E., *Árpádkori sirok Vajdahunyadon*, în *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről*, II (1911); Roska M., *Árpádkori temető Vajdahunyadon*, în *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről*, IV (1913) nr. I, p. 166-198.

¹¹ Catalogul monedelor: Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII*, Buc., 2002, p. 346.

un complex, compus dintr-o cetate, o așezare și o necropolă, a căror existență paralelă cuprinde aproape un secol.

Conform părerii lui István Bona ar fi vorba despre cetatea (castrul) comitelui, adică vechiul centru de comitat, care datează din perioada lui Ștefan cel Sfânt¹². Într-adevăr, din punct de vedere arheologic cetatea poate fi datată în perioada arpadiană timpurie, însă acest lucru nu înseamnă implicit și existența unui comitat atât de timpuriu în jurul ei. Mai multe cetăți de pământ timpurii funcționau ca atare, fără să fie concomitent centre de comitate¹³. Prima mențiune a comitatului datează din 1276¹⁴. Având în vedere menționarea foarte târzie a comitatului Hunedoarei, Kristó Gyula afirmă că acesta a luat naștere printre ultimele în sistemul comitatens al Transilvaniei¹⁵.

Din puținele date de care dispunem nu reiese clar care era relația dintre cetate și așezare, respectiv cât timp a funcționat cetatea de pământ și care este momentul nașterii comitatului. Un lucru totuși este sigur: a existat o perioadă în care funcționarea celor două s-a suprapus, comitatul preluând numele cetății. Acest eveniment putea să aibă loc practic oricând până la invazia mongolă. Cel mai târziu în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, Hunedoara și-a pierdut funcția de centru de comitat. Locul său a fost preluat de către Deva și Hațeg, unde în această perioadă au fost construite cetăți de piatră care reprezentau deja o nouă generație de fortificații. A fost o urmare firescă faptul ca în secolul al XIV-lea funcția de comite al Hunedoarei să fie împlinită de către castelanul de la Deva¹⁶.

Prima mențiune a așezării de la Hunedoara datează din 1278¹⁷. Conform listei cu decima papală, ea era printre cele mai importante așezări din arhidiaconatul de Hunedoara, alături de Deva, Sântămăria-Orlea și Hațeg, plătind un cens identic cu orașele-târg. În condițiile lipsei izvoarelor istorice privitoare la Hunedoara, evoluția sa în secolul al XIV-lea rămâne o incertitudine. Chiar dacă și-a pierdut locul de frunte în cadrul comitatului și-a păstrat un oarecare rol central: în jurul ei s-a format un district. Nu cunoaștem extinderea lui, cunoaștem doar două posesiuni componente: Poienița Voinii (*Polonycza*) și Totia (*Toty*), acesta din urmă constituind extremitatea estică a districtului, satul vecin Jeledinți fiind deja înafara lui¹⁸. Districtul s-a încheiat în jurul Hunedoarei foarte probabil încă în perioada angevină, fenomen ce a avut loc și în sudul comitatului, în jurul cetății Hațeg.

Dania regală din 1409

La 18 octombrie 1409 regele Sigismund a donat posesiunea regală Hunedoara lui Voicu și familiei sale (*Magas* și Radu, frații lui Voicu, Radu, văr din

¹² Bóna I., *Az Árpádok korai várairól*, Debrecen, 1995, p. 27.

¹³ Kristó Gy., *A korai Erdély (895-1324)*, Szeged, 2002, p. 122.

¹⁴ *Erdélyi okmánytár*, sub red. Jakó Zsigmond, I. Bp., 1997 (în continuare EO), p. 241, nr. 348.

¹⁵ Kristó, *op. cit.*, p. 125.

¹⁶ Engel, *op. cit.*, p. 248.

¹⁷ EO, p. 247, nr. 363.

¹⁸ Poienița Voinii (DL 42162), Totia (DL 30688).

partea tatălui, și Ioan, fiul său). Punerea în stăpânire a avut loc la 28 octombrie, iar forma privilegială al daniei a fost emisă la 10 februarie 1410¹⁹.

Pe lângă conținutul acestei danii, asupra căruia o să revin mai jos, merită de luat în considerare și un alt aspect al actului donațional: despre Voicu se afirmă doar că este fiul lui Șerbu, însă nu se pomeneste nimic despre vreo proprietate de unde s-ar trage familia sau un comitat ori district unde familia ar locui; ori, cel puțin una dintre cele două referințe, chiar și în cazul familiilor cneziale, este trecută în actele oficiale. Acest lucru înseamnă că la data respectivă familia lui Voicu încă nu avea proprietăți pe teritoriul Ungariei, adică presupusa origine cnezială hunedoreană a familiei pare foarte puțin verosimilă.

În ce privește conținutul patentei regale a lui Sigismund, acesta ridică în principiu trei probleme majore: a constituit subiectul daniei vreo cetate, de ce este plasată Hunedoara în comitatul Alba, și care era extinderea posesiunii în momentul daniei?

Donarea cetății de la Hunedoara lui Voicu în 1409 a fost o constantă în lucrările referitoare la familia Hunedorenilor și nimeni nu s-a îndoit de acest lucru până prin anii 1980. Ideea donației castrense se baza în principal pe o știre luată din cronica lui Thuróczy, pe cercetările de la cetate făcute de István Möller, care a presupus existența unei prime faze de construcție databilă în secolul al XIII-lea, și respectiv pe mai multe documente din secolul al XIV-lea care amintesc de castelanii de *Hwnyad*. Primii care s-au îndoit de existența în actul donațional al unei cetăți au fost Adrian Andrei Rusu și Elemér Mályusz²⁰. Rămăneau în principal fără explicație documentele care aminteau castelanii încă din 1364. În final, Pál Engel a înlăturat și acest ultim obstacol. El a demonstrat că persoanele respective erau de fapt castelanii cetății Bologa (jud. Cluj), cetate numită uneori în documente, datorită vecinătății orașului Huedin (ung. Bánffyhungyad), și cetatea *Hwnyad*²¹. La același rezultat ajungem și printr-o simplă analiză a textului din actul de donație în care se vorbește de *possessionem nostram regalem Hwnyadwar*. Nici odată nu se făcea confuzie între *possessio* (ce se referă de obicei la un sat sau o așezare mai mică decât orașul) și *castrum* (cetate). Voicu nu putea să primească ca *possessio* o cetate. Deci, în momentul daniei din 1409, nu exista nici o fortificație în funcțiune, care în actul de danie oricum trebuia să fi fost menționată în mod explicit dacă ar fi existat.

Toponimicul *Hwnyadwar* a dat naștere de asemenea la multe confuzii privind existența unei cetăți (ung. vár = cetate). Această variantă a denumirii așezării nu a mai apărut nici anterior actului din 1409 și nici după. Foarte probabil este vorba despre o greșeală a cancelariei regale, asemănătoare plasării Hunedoarei

¹⁹ *Zsigmondkori oklevéltár*, sub red. Mályusz Elemér, II/2, Bp., 1951, nr. 7136, 7158, 7336 (în continuare ZsO).

²⁰ Adrian A. Rusu, *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în *Studia Univ. – Cluj*, XXVI (1981) fasc. I, p. 16-17; Mályusz E., *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Bp., 1984, p. 126.

²¹ Engel, *op. cit.*, p. 330.

în comitatul Alba. În actul de punere în stăpânire emis de capitlul Transilvaniei ambele greșeli au fost deja corectate.

Extinderea domeniului Hunedoarei a fost și este și în prezent o temă larg dezbătută în istoriografie. În privința domeniului s-au lansat o serie de cifre privind atât numărul satelor componente, cât și structura sa. Tendința era, în general, și de fapt este și acum, de a reduce numărul satelor din componență. Csánki amintea de vreo 40 de sate, Camil Mureșan – de la care preia cifra și Ioachim Lazăr – de vreo 35, iar Iosif Pataki de vreo 25 de sate²². Toate estimările porneau de la prima descriere a domeniului care datează abia din 1482 și reflectă o situație foarte târzie. Deși numărul satelor propuse aproape s-au înjumătățit față de primele estimări, această tendință mai dă loc și în prezent unor critici, în ideea de a le reduce și mai mult. Astfel, Adrian A. Rusu, deși nu recurge la cifre, prin aluzie la alți oșteni de curte de origine română ai regelui, care aveau în proprietate 2-5 sate, afirmă, că “donația inițială a privit o posesiune modestă”²³.

Așa cum am amintit mai sus, în jurul Hunedoarei s-a format un district, asemănător cu cel al Hațegului. Foarte probabil, ambele aveau aceleași trăsături, fiind locuite în principal de români, cu o serie de stăpâniri cu caracter cnezial. Voicu a primit deci o parte din acest district. Întrebarea este însă, ce extindere avea teritoriul pe care l-a primit? Răspunsul este cât se poate de simplu și îl aflăm din actul regal: *possessionem Hwnyadwar*, sau mai corect *possessionem Hwnyad* în actul capitlului. Adică așezarea Hunedoara cu obişnuitele pertinențe (păduri, fânețe etc.), nimic mai mult. Satele districtului au rămas în continuare în proprietate regală. Astfel întâlnim districtul regal al Hunedoarei și în 1414 când Voicu a fost atenționat de către vicevoievodul Transilvaniei să înceteze actele de agresiune față de locuitorii Zlaștiului²⁴. Dania regelui din 1409 este asemănătoare aceleia din 1404, al căruiei beneficiar a fost Ioan de Râu de Mori. El primise atunci o *possessio*, cea a Nucșoarei cu pertinențele sale, tot cu titlu de *nova donatio*. Astfel, atât Căndeștii cât și Hunedorenii deveneau primele familii românești din comitat care dețineau proprietăți cu drept nobiliar.

Posesorii domeniului în perioada Hunedorenilor

1. *Voicu*. El a fost capul familiei, primul și principalul beneficiar al donației din 1409. În 1414 era încă în viață. A murit cândva anterior anului 1419, la momentul respectiv fratele său Radu fiind cel care se ocupa de soarta domeniului familial.

2. *Radu (Ladislau)*. Era fratele lui Voicu și se afla printre cei care au primit Hunedoara în 1409. După moartea lui Voicu el a devenit capul familiei. Purta și numele de Ladislau, ce ar putea fi un indiciu al catolicizării familiei. În 1419 a cerut capitlului Transilvaniei să transcrie actul de punere în stăpânire din 31 octombrie 1409²⁵. Alături de Radu, mai sunt pomeniți în acest act și fii lui Voicu-

²² Csánki, *op. cit.*; Mureșan, *op. cit.*, p. 42; Pataki, *op. cit.*, p. XI.

²³ Rusu, *Ioan de Hunedoara* ..., p. 37-44.

²⁴ ZsO, IV, nr. 2208.

²⁵ ZsO, VII, nr. 105.

Johannes, Johan și Wayk, fiind prima mențiune a fraților lui Ioan de Hunedoara. Atât Radu, cât și Voicu, fratele cel mai tânăr, nu mai apar în izvoarele scrise de mai târziu. Spre sfârșitul domniei lui Sigismund principalii protagoniști ai familiei au devenit cei doi frați Ioan. Fratele mai tânăr a murit și el destul de timpuriu, în 1440²⁶.

3. *Ioan de Hunedoara*. Numele său figurează de asemenea în actul de donație din 1409. La vremea respectivă era încă copil, trecerea lui în actul donațional fiind un gest rar întâlnit. A devenit capul familiei după moartea unchiului său, Radu. De numele său se leagă atât construcția unei cetăți la Hunedoara, cât și extinderea domeniului din jurul cetății.

Cetatea, care a devenit centrul domeniului, a apărut în izvoarele documentare abia pe la mijlocul secolului al XV-lea. Pentru prima dată este menționată într-o suplicație a lui Ioan de Hunedoara către curia papală în care cerea indulgență pentru cei care vizitau capela cetății (1443)²⁷. Despre capela din document, dedicată Fecioarei Maria, nu știm dacă se referă la capela existentă și astăzi ca parte componentă a cetății sau la o altă capelă, însă este evident că cetatea în acel moment se afla într-o stare avansată de construcție. Atribuirea construcției cetății lui Ioan de Hunedoara este susținută și de un document din 1482, în care regele Matia enumerând linia de moștenire al cetății, îl menționează pe tatăl său ca primul proprietar²⁸. Deși se pot deosebi mai multe etape de construcție a cetății, foarte probabil avem de-a face cu un șantier aproape continuu, iar lucrările nu au fost terminate nici la moartea lui Ioan de Hunedoara.

Din momentul obținerii posesiunii Hunedoarei, în 1409, și până la începutul carierei politice a lui Ioan de Hunedoara nu cunoaștem etapele de lărgire a domeniului familial. Nu este exclus ca Ioan de Hunedoara să fi moștenit doar ceea ce promise tatăl său în 1409, iar extinderea sa să fi avut loc abia mai târziu. Primele posesiuni dinafara Hunedoarei au fost obținute de frații Ioan încă de la regele Sigismund. Aceste proprietăți, ca și cele obținute de la regele Albert, erau de fapt deținute ca zălog, prima danie regală obținând-o de la Vladislav I în 1440. Mai multe domenii și districte obținute de Ioan până la 1453 au devenit mai târziu parte componentă a domeniului Hunedoarei. După un lung *interregnum*, regele Ladislav al V-lea a fost adus în țară în 1453, iar o serie de schimbări intervenite în perioada precedentă, privitoare la domeniile nobilimii, au fost confirmate de rege. Ioan de Hunedoara a fost printre primii care a obținut asemenea confirmări, chiar dacă în privința mai multor domenii aflate în mâna guvernatorului dreptul de proprietate era îndoielnic. În 1453 au fost de fapt confirmate numai anumite cetăți, și anume acelea care au fost donate de către Vladislav I – domnia căruia nu a fost recunoscută de noul rege –, sau care au fost obținute în perioada de *interregnum*

²⁶ Ultima mențiune datează din oct. 1440, când capitulul din Cenad i-a pus pe cei doi frați în stăpânirea districtului Bujor (vezi nota 62). Data de pe sarcofagul său din Alba Iulia este MCCCCXXV (corect MCCCCXXX, adică 1440).

²⁷ Lukács P., *XV. századi pápák oklevelei*, II, Bp., 1938, p. 208.

²⁸ 1482: DL 37652-37653.

(Gurghiu, Deva, Stremț, Șoimoș, Fejérkö)²⁹. Cetatea de la Hunedoara nefiind printre acestea, nu a fost necesară o nouă confirmare.

În preziua campaniei militare din 1456, Ioan de Hunedoara a recurs la obținerea unor noi confirmări, de această dată și în privința altor domenii. În spatele acestui gest – în condițiile relațiilor tensionate cu regele – era de fapt teama lui Ioan de pierderea unei bune părți dintre proprietățile obținute înainte de 1453, în cazul morții sale pe câmpul de luptă. După cum evenimentele ulterioare au și demonstrat, teama fostului guvernator era bine fondată. Printre domeniile nou confirmate de către rege se afla de această dată și cel al Hunedoarei³⁰. Din păcate nici acum nu au fost enumerate satele care aparțineau de domeniu, astfel că nu cunoaștem cu exactitate extinderea lui în timpul vieții lui Ioan.

4. *Ladislau*. După moartea guvernatorului, proprietățile acumulate de el au revenit lui Ladislau, fiul cel mare și urmașul de drept a lui Ioan, împreună cu titlul de comite perpetuu al Bistriței. Din acest moment, conflictul dintre Hunedoreni și rege s-a agravat și mai mult, ambele părți afirmându-și de această dată nestingherit acuzațiile unul față de celălalt. Practic s-a ajuns la un conflict deschis, care a dus în final la prinderea și apoi decapitarea lui Ladislau (16 martie 1457).

5. *Matia*. După moartea lui Ladislau, capul familiei a devenit Matia, ținut și el în captivitate de către rege. În această perioadă, cea care se ocupa de integritatea și administrarea domeniilor familiale era Elisabeta Szilágyi, soția lui Ioan de Hunedoara, ajutată de fratele său, Mihail Szilágyi, căpitanul Ungariei. În 1457 s-a ajuns la un acord între rege și Elisabeta, în urma căreia văduva lui Ioan accepta să retrocedeze regelui fostele cetăți regale din Transilvania (Deva, Gurghiu, Hațeg), cetățile aflate de-a lungul Dunării (Belgrad, Pescari, Pet, Drenkova, Severin, Orșova, Gureni), respectiv cetățile din comitatul Trencin. Hunedoara, ca cetate ereditară, alături de alte câteva cetăți, rămâneau în posesia văduvei³¹. Această situație a determinat mulți istorici să afirme că Elisabeta, chiar și după alegerea lui Matia ca rege al Ungariei, era cea care administra domeniul Hunedoarei. Însă, din anii 1450 regele Matia numea consecvent cetatea *castrum nostrum*, iar în 1482 când a fost donată lui Ioan Corvin, era numită *castrum nostrum paternum et hereditarium Hwnyad*. Cu aceeași ocazie au fost înșirați și proprietarii acesteia: Ioan de Hunedoara, Ladislau și Matia³². Elisabeta dispunea „doar” de vastele domenii ale Debreținului și cetății Munkacevo, și câteva proprietăți mai mici donate explicit de către rege mamei sale³³. Deci, văduva nu dispunea de Hunedoara și nici vreo etapă din construcția cetății nu se poate lega de numele ei³⁴.

²⁹ Pentru toate cetățile enumerate: DL 37629. Separat pentru Gurghiu și Deva: Teleki, *op. cit.*, X, p. 356.

³⁰ 1456: DL 37635.

³¹ E. Hurmuzaki (red.), *Documente privitoare la istoria românilor*, II/2, Buc., 1891 p. 89 (în continuare Hurmuzaki).

³² 1482: DL 37652.

³³ De exemplu o parte din domeniul cetății Șoimoș (1463: DL 15814).

³⁴ Mai mulți istorici de artă și arhitecți au legat o etapă din construcția cetății de Elisabeta Szilágyi preluând în principal observațiile făcute de Möller I., *A vajda-hunyadi vár építési korai*, Bp., 1913.

6. *Ioan Corvin*. Cetatea și domeniul Hunedoarei au rămas pe mâna regelui până în 1482. În acest an regele Matia le-a donat fiului său nelegitim, Ioan Corvin. Prințul deja purta, la data respectivă, titlul de comite perpetuu al Hunedoarei. Nu se știe exact când și în ce circumstanțe l-a primit, prima mențiune a titlului datând din 1479. Titulatura de comite perpetuu la momentul respectiv nu avea încă o tradiție foarte mare: Ioan de Hunedoara a fost primul beneficiar al ei, după ce, în 1453, a fost numit comite perpetuu al Bistriței. Gestul regelui Matia marca începutul unei strădanii de a-l promova pe fiul său la tronul Ungariei după moartea sa. Dania regală avea de asemenea și o valoare simbolică: fiind proprietarul cetății ereditare, regele sugera că Ioan Corvin era considerat membru cu drepturi depline al familiei. În anii următori, Ioan Corvin a primit o serie de domenii foarte extinse, într-o măsură neîntâlnită până atunci. Strategia regelui însă s-a dovedit greșită: baronii Ungariei – care nu mai primiseră donații de la rege – s-au întors împotriva fiului nelegitim, iar după moartea regelui au adus un rege dintr-o dinastie străină.

Deși prințul era proprietarul domeniului, având în vedere vârsta sa fragedă, cât timp regele a domnit, acesta era de fapt cel care se ocupa de administrarea domeniului prin intermediul castelanilor săi³⁵.

După moartea regelui Matia, cariera politică a lui Ioan Corvin a început cu multe deziluzii. Nu numai că nu a fost ales rege, dar și cei mai de încredere baroni ai tatălui său s-au întors împotriva lui. Poziția sa, în noul context politic, a fost clarificată prin acordul de la Farkashida, semnată cu baronii Ungariei, în care s-a făcut referire și la cetatea Hunedoarei, care rămânea în proprietatea prințului. Multe dintre domeniile primite de la tatăl său au fost obținute de Matia pe căi îndoelnice, iar imediat după moartea regelui presupușii proprietari le-au reclamat prin judecată. Cea mai gravă problemă o constituia lipsa unor surse financiare sigure în condițiile în care trebuia să întrețină din domeniile sale și cetățile din Bosnia și Slavonia. Prințul a fost nevoit să zălogească multe dintre bunurile sale mobile și imobile. Astfel, chiar și cetatea de la Hunedoara, cea mai veche proprietate a familiei, a fost zălogită pe mai mulți ani. La început, a cedat orașul Hunedoara cu satele românești și minele de fier lui Barbarei, moștenitoarea lui Gheorghe de Rapolt (înainte de august 1493)³⁶. În anul următor a zălogit cetatea pentru suma de 10.000 de florini lui Pavel Chinezul și soției acestuia, Benigna³⁷. Așa cum reiese din actele de mai târziu, nici unul dintre aceștia n-au intrat în posesia bunurilor menționate. Pavel Chinezul de altfel a transferat dreptul său asupra cetății, pentru aceeași sumă, asupra lui Toma Bakóc, pe atunci episcop de Eger. Procesele de judecată atât cu Barbara cât și cu episcopul Toma erau în curs și la începutul secolului al XVI-lea,

---

Delimitarea etapei a fost făcută relativ corect însă atribuirea acestor construcții s-a dovedit a fi greșită. De fapt este vorba despre construcțiile inițiate de regele Matia, administrate de funcționarii săi de curte. Vezi Buzás G., *A kései Mátyás-kor királyi építkezései és a későgotikus építészet stílusáramlatai Magyarországon*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, coord. Kiss Imola, Szöcs Péter Levente, Satu Mare, 1999, p. 135-152.

³⁵ În acest context sunt amintiți de exemplu castelanii Andrei de Hobița și Dionisie de Győr (1484: DL 37660).

³⁶ DL 29875.

³⁷ DL 30934.

fără ca aceștia să obțină vreun rezultat concret. Cel care a stăpânit cetatea efectiv a fost Ioan Bikli, castelanul cetății din 1495. Prințul Ioan i-a zălogit cetatea în 1498 pentru 1200 de florini³⁸. A reușit să înapoieze această sumă – mai precis o sumă ceva mai mare fiind luate în calcul investițiile făcute între timp de castelan – abia în 1504³⁹. Prințul, proaspăt reintrat în posesia cetății nu s-a putut bucura prea mult timp de ea. A murit la 12 octombrie 1504.

7. *Cristofor*. Fiul lui Ioan Corvin, a murit de copil la 17 martie 1505. Cu moartea sa, practic s-a stins familia Hunedorenilor pe linie masculină. Domeniile familiei au revenit coroanei, însă regele Vladislav al II-lea, a lăsat o bună parte din proprietățile Hunedorenilor pe mâna văduvei Beatrix de Frangepan și fiicei ei Elisabeta, având în vedere poziția lor socială și serviciile soțului ei. Astfel a putut păstra Beatrix și Hunedoara, alături de alte domenii mai semnificative.

8. *Elisabeta*. Fiica lui Ioan Corvin. A fost ultimul membru al familiei de Hunedoara, moștenitoare de drept a unei părți din posesiunile tatălui său. Asemenea fratelui său, a murit devreme, la începutul anului 1508.

Evoluția domeniului

A. Perioada lui Ioan de Hunedoara. Așa cum am amintit, în jurul Hunedoarei, înainte de 1409, exista un district, format probabil în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Nu cunoaștem nici extinderea districtului, nici toate părțile sale componente. Cunoaștem doar câteva posesiuni care au făcut parte din el. Printre acestea amintim Poenița Voinii (*terra Polonycza*), care mai târziu apare ca și parte componentă a domeniului Hunedoarei⁴⁰. Totia (*Thoty*) de asemenea a făcut parte din district, iar mai apoi din domeniu. Acesta se afla la extremitatea estică a districtului, satul vecin Jeledinți fiind deja înafara lui⁴¹. Mai cunoaștem un singur sat aflat în imediata vecinătate al Hunedoarei, Zlaști, care în 1414 de asemenea făcea parte din districtul regal al Hunedoarei⁴². Hășdat era tot un sat vecin cu Hunedoara, la sud-est de acesta, care însă nu era parte componentă a districtului, iar mai târziu, nici a domeniului⁴³. Prin urmare, cunoaștem doar două posesiuni care constituiau hotarul estic al districtului: Jeledinți și Hășdat. Din aceste date sumare însă nu reiese clar în ce măsură districtul Hunedoarei era un teritoriu compact sau teritoriul său era divizat de către alte proprietăți. Între Hunedoara și Totia, aflată la est de oraș, se intercalează mai multe proprietăți despre care nu avem dovezi că în secolul al XIV-lea ar fi aparținut de district, iar în secolul al XV-lea sigur nu au aparținut. Deci, se pare că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea districtul nu mai era deja un teritoriu compact. Acesta a oferit probabil un cadru de început în interiorul căruia s-a extins viitorul domeniu.

³⁸ DL 37718.

³⁹ DL 37770.

⁴⁰ *HTRTE* I (1882), p. 36.

⁴¹ *Documenta Romaniae Historica. C, Transilvania*, XIII, Buc., 1994, nr. 26 (în continuare *DRH, C*).

⁴² *ZsO*, IV, nr. 2208.

⁴³ *DRH, C*, XIII, nr. 160.

Problema donației din 1409 a fost larg dezbătută și sub aspectul mărimii domeniului la momentul respectiv. Ea a fost privită ca una deosebită atât prin mărimea domeniului, cât și prin prezența în componența ei a unei cetăți. Așa cum am arătat, dania s-a referit numai la Hunedoara unde, la momentul respectiv, nu exista nici o cetate în funcțiune. Se pare că la acea dată Hunedoara nu era considerată nici măcar oraș-târg (*oppidum*), ci o așezare de rang inferior. Chiar și așa, era printre cele mai importante din comitat. Poziția sa, ca și centru de district, a servit însă ca un bun suport pentru pretențiile familiei asupra întregului district. Tendințele expansioniste ale familiei își au originea încă în perioada lui Voicu, care intrase pe această temă în conflict cu locuitorii Zlaștiului⁴⁴.

Extinderea efectivă a domeniului a avut loc în timpul lui Ioan de Hunedoara. Din păcate, nu cunoaștem etapele de formare a domeniului Hunedoarei nici în această perioadă. Exceptând cetatea și orașul Hunedoara, practic nu știm nimic nici despre componența domeniului. Dispunem doar de indicii indirecte, potrivit cărora, în perioada respectivă, avem de-a face deja cu un domeniu. Singurele date de care dispunem sunt câteva achiziții de proprietăți din comitat, despre care regele Matia afirmă mai târziu că tatăl său le anexase cetății. Această lipsă a izvoarelor privind pertinențele cetății contrastează foarte mult cu relativa lor bogăție în epoca lui Ioan.

Centrul domeniului era cetatea, menționată pentru prima dată în 1443⁴⁵. Construcția ei putea fi inițiată nu numai de Ioan de Hunedoara, dar chiar și de tatăl său. Chiar dacă se pot delimita mai multe etape de construcție, în anii 1440-50, Hunedoara era de fapt un șantier continuu, fără ca lucrările la cetate să fi fost terminate la moartea lui Ioan. Între timp și așezarea din vecinătatea cetății, care se afla la confluența dintre pâraul Zlaști și Cerna, a devenit oraș-târg menționat ca atare din 1445⁴⁶.

În 1453, Ioan de Hunedoara a cumpărat mai multe părți de proprietăți din posesiunea vecină Buituri, de la Ștefan de Buituri și Nicolae Bodor de Peștișu⁴⁷. Aceste părți de proprietăți făceau parte din domeniu și în 1482. Era una dintre posesiunile preferate ale familiei, unde Ioan de Hunedoara a fondat o mănăstire pentru augustinieni, dar care în final, a fost dată în folosința franciscanilor⁴⁸.

Despre câteva pertinențe ale cetății aflăm din actele de danii ale regelui Matia. Astfel, în 1458, când jumătatea posesiunii Nădăștia a fost separată de domeniul cetății Hunedoara și a fost dată de rege, cu drept cnezial, lui Ioan Ungur de Nădăștia, regele afirmă că ea fusese anexată Hunedoarei încă de către tatăl său⁴⁹. Nădăștia figurează printre pertinențele cetății și în 1482. Conform afirmațiilor lui

⁴⁴ Actul din 1414 face referire la acest eveniment: *ZsO*, IV, nr. 2208.

⁴⁵ Vezi nota 27.

⁴⁶ 1445: Pesty F., *Krassó vármegye története*, Bp., III, p. 389. Conform Csánki D., *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, V, Bp., 1913, p. 60, prima mențiune ar data din 1415, însă data corectă a documentului este 1515 (DL 29950).

⁴⁷ Teleki, *op. cit.*, X, p. 393-394, 402-403.

⁴⁸ *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, coord. A. A. Rusu, Cluj-Napoca, 2000, p. 149-150.

⁴⁹ Azi Nădăștia de Jos. Teleki, *op. cit.*, X, p. 588.

Matia, tot Ioan de Hunedoara a anexat cetății și cnezatul Coroiești aflat în districtul Hațeg. Coroieștiul a fost deținut anterior cu drept cnezial de către familia de Sălașu (Sărăcineștii). În 1463, ei au primit posesiunea respectivă în chip veșnic, fiind astfel separată de Hunedoara⁵⁰, în 1482 Coroieștiul nemai fiind menționat printre pertinențele Hunedoarei. A revenit domeniului abia în 1506. Cnezatele Ruși și Cerbăl sunt menționate tot ca și pertinențe ale Hunedoarei și au fost date de rege cu drept cnezial lui Opriș de Mănerău în 1470 (Ruși), respectiv 1476 (Cerbăl)⁵¹. Deși în acest caz, regele nu specifică perioada când au devenit parte componentă a domeniului, este vorba foarte probabil tot despre niște achiziții ale lui Ioan.

Alături de aceste moșii, care au rămas și mai târziu în cadrul domeniului, au existat altele care au făcut parte din domeniu doar o perioadă mai scurtă. Astfel Ioan de Hunedoara a cumpărat în 1455, de la Andrei Lépes de Váraskeszi, printre altele, și posesiuni din comitatul Hunedoara: *Alsowarasvyze* (Orăștioara de Jos), *Ffelsewuarasvyze* (Orăștioara de Sus), *Bwthon* (Bucium), *Gozthos* (Costești), *Pwthynel*, *Lwdesth* (Ludeștii de Jos)⁵². Și despre acestea regele Matia afirmă, într-un act al său din 1463, că ele au fost anexate de tatăl său cetății Hunedoara⁵³. În 1482 nu mai apar ca și pertinențe ale cetății, ceea ce demonstrează foarte clar că domeniul din timpul lui Ioan de Hunedoara era altul față de cel care ni se înfățișează în 1482.

În procesul de formare a domeniului din jurul cetății trebuie să avem în vedere și colonizări de populații. De exemplu Poienița Voinii numită în 1380 *terra vacua*, în 1482 apare ca și sat. În spatele acestor date probabil se află o colonizare sau repopulare, fenomen de altfel foarte greu de surprins în documente.

În timpul lui Ioan de Hunedoara a existat o relație foarte strânsă între domeniile cetăților Deva și Hațeg, respectiv cel al Hunedoarei. Fără analiza primelor două, practic nu se poate înțelege evoluția domeniului Hunedoara, nici în timpul lui Ioan, nici după.

Soarta cetății Hațegului la mijlocul secolului al XV-lea este foarte puțin cunoscută⁵⁴. Înainte ca ea să ajungă în proprietatea lui Ioan, cetatea era centrul districtului cu același nume (*Iurati kenezii de districtu castri Haachak*). Abia după moartea lui Ioan de Hunedoara aflăm că fusese în proprietatea sa, fiind menționată în acordul din 1457, dintre regele Ladislau al V-lea și Elisabeta Szilágyi privind retrocedarea unor cetăți de către văduvă. Practic nu cunoaștem data la care Ioan de Hunedoara a pus stăpânire pe cetate, avem la îndemână doar niște indicii în acest sens. În 1448 este menționat castelanul de Hațeg, Ioan (Câdea) de Râu de Mori, familiar a guvernatorului⁵⁵. Din acest act însă nu reiese dacă la momentul respectiv cetatea era în proprietatea lui Ioan sau nu. Indicii ar putea oferi posesiunile lui Ioan

⁵⁰ *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, sub red. A. A. Rusu, I. A. Pop, I. Drăgan, Cluj-Napoca. 1989, p. 256.

⁵¹ 1470: DL 29833, 1476: DL 17800.

⁵² 1455: DL 102838.

⁵³ Magyari K., *Regeszták Alsófehérvármegye levéltárából*, în *T.T. VIII* (1907), p. 113.

⁵⁴ A. A. Rusu, *Cetatea Hațegului – monografie istorică și arheologică*, în *Sargetia*, XVI-XVII (1982-1983), p. 333-359.

⁵⁵ *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului...*, p. 165.

în district care aparțineau de cetate. Astfel, mai multe posesiuni hațegane sunt amintite în 1453 ca aflându-se în proprietatea fostului guvernator, prin intermediul domeniului Deva. Dintre acestea, despre Ponor știm precis că aparținea de cetatea Hațeg încă anterior anului 1453⁵⁶. Probabil, alături de aceste moșii din Hațeg, Ioan de Hunedoara deținea la data respectivă și cetatea.

Cetatea Deva a fost donată lui Ioan de către regele Vladislav I. Acest lucru este amintit în actul capitlului Transilvaniei din 1447 de punere în stăpânire⁵⁷. Nu se știe din ce motiv punerea în stăpânire la acea dată s-a amânat (eventual din cauza pregătirilor de război), iar după moartea regelui în 1444, problema donației regale a trebuit reluată. Deoarece în perioada de *interregnum* donații mai mari de 32 de sesii puteau fi făcute numai cu acordul dietei, aceasta a fost cea care a reînnoit dania regală privind Deva, respectiv și cetatea Gurghiu, în 1447. Despre Gurghiu știm că a fost donat lui Ioan în 1443, deci foarte probabil și Deva a fost primită aproximativ la aceeași dată. Ladislau al V-lea a emis în 1453 un nou act donațional asupra Devei, ocazie cu care în actul de punere în stăpânire emis de capitlul Transilvaniei au fost enumerate și pertinențele cetății⁵⁸.

Actul de punere în stăpânire a Devei din 1453 este de o importanță covârșitoare privind posesiunile lui Ioan de Hunedoara în comitatul Hunedoara către sfârșitul carierei sale. Aici sunt menționate majoritatea posesiunilor sale din comitat, cu excepția domeniului Hunedorei, toate fiind trecute ca și pertinențele cetății Deva. În documentul respectiv sunt amintite următoarele posesiuni care pot fi grupate astfel (v. harta 1):

1. domeniul propriu-zis al Devei: *castrum Dewa*, *Dewa* (oraș), *Zenthandras* (Sântandrei), *Zanthohalom* (Sântuhalm), *Wamhel*, *Arky* (Archia), *Almas* (Almașu Sec), *Kersecz* (Cârjiți), *Kozyelye* (Cozia), *Tythews*, *Aranyas*, *Kawa* (Căoi), *Thersek* (Bretelin), *Lesnik* (Leșnic), *Dombrawycza* (Dumbrăvița), *Derczesty*, *Boya* (Boia Bârzii);

2. *Joffy* (Dobra), cu pertinențele sale. Acestea nu sunt enumerate separat;

3. districtul Șoimuș: *Solmos* (Șoimuș), *Berekzo* (Bârsău), *Nyawalyas* (Lunca), *Bwryanfalwa* (Păuliș), *Boffal* (Boholt), *Karaczonfalwa*, *Keczkedag* (Chișcădaga), *Fyzesd* (Fizeș), *Thoplycza* (Toplița Mureșului);

4. posesiuni din zona centrală a comitatului: *Alsokalantelke* (Călanu Mic), *Fewlsewkalantelke* (Călan), *Thothy* (Totia), *Zeczel* (Strei Săcel), *Zenthgywrgh* (Streisângeorgiu), *Orozfalw* (Ruși), *Strigfalwa* (Strei), *Alsonadasd* (Nădăștia de Jos), *Felsewnadasd* (Nădăștia de Sus);

5. posesiuni din districtul Hațeg⁵⁹: *Bachalar* (Bățălar), *Iopathak* (Vâlcele Bune), *Gonozpathak* (Vâlcele), *Berekthe* (Bretea), *Korod* (în 1458 *Kowrath*,

⁵⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁵⁷ Teleki, *op. cit.*, X, p. 197.

⁵⁸ Hurmuzaki, II/2, p. 34-35.

⁵⁹ Așezările din document privitoare la Hațeg au fost publicate în *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului...*, p. 183. Regestul însă conține mai multe erori: *Fyzesd* și *Zeczel* sunt identificate greșit, ele ne făcând parte din district, iar *Lenczyna* nu este trecută printre așezările din Hațeg.

Covragiu), *Lenczyna* (Izvoarele), *Chonokos* (Cinciș), *Waralya* (Subcetate), *Chopol* (Ciopeia), *Zenthpether* (Sânpetru), *Waad* (Vad), *Nalaacz* (Nălați), *Reya* (Reea), *Bodogazzonfalwa* (Sântămăria-Orlea), *Karwlyws* (Coroiești), *Feyerwyz* (Râu Alb), *Bayosd* (Băiești), *Ohaba* (Ohaba), ambele *Lywad* (Livadea), *Ponor* (Ponor), *Paros* (Paroș), *Maczesd* (Mățești, azi Zăvoi)⁶⁰.

Din această grupare a posesiunilor se poate vedea că practic toate proprietățile lui Ioan de Hunedoara, fie ele în nordul sau sudul comitatului sau făcând parte din diferite districte, au fost legate de cetatea Deva. Astfel ni se înfățișează un domeniu destul de straniu care nici anterior anului 1453, nici după această dată, nu mai apare în această formă. Aveam de-a face nu numai cu o situație neobișnuită, dar și cu o contradicție, deoarece regele Matia va afirma despre unele dintre posesiuni că tatăl său le anexase cetății Hunedoara. Rămâne deci de discutat de ce o serie de posesiuni din districtul Hațeg și din zona centrală a comitatului aflate mai aproape de Hunedoara, sunt enumerate în 1453 ca făcând parte din domeniul Deva. Așa cum am amintit, Ioan a primit Deva de la regele Vladislav I, donație reînnoită de dieta Ungariei în 1447, respectiv de regele Ladislav al V-lea în 1453. Spre deosebire de Deva, despre cetatea Hațegului nu dispunem de nici o donație regală, și nu este amintită nici printre actele de întărire emise de Ladislav al V-lea în 1453, respectiv 1456, deși în aceste două cazuri toate domeniile pe care le obținuse de la începutul carierei sale i-au fost întărite. Foarte probabil, în cazul cetății Hațegului, nici nu a existat vreun act de danie, fiind vorba despre o însușire a cetății într-o formă ilegală. Elisabeta Szilágyi a fost obligată de altfel să retrocedeze cetatea în 1457. Ioan de Hunedoara neobținând un act legal asupra stăpânirii cetății Hațegului, a anexat posesiunile sale din acel district domeniului cetății Deva, pentru care a primit act donațional în 1453, an în care a și fost pus în stăpânirea acestora. Adică a recurs la o regroupare a proprietăților sale din comitat pentru a asigura un caracter oficial asupra moșiilor pe care le obținuse în intervalul 1439-1453. Chiar dacă Ioan a făcut acest pas, posesiunile din centrul comitatului și Hațeg erau administrate foarte probabil de către castelanul de Hunedoara. Așa se explică de ce regele Matia afirma despre unele dintre acestea (Nădăștia, Coroiești) că tatăl său le anexaseră cetății Hunedoara. Adică *de jure* făceau parte din domeniul Deva, însă *de facto* aparțineau cetății Hunedoara, fiind administrate de către castelanul de acolo. Aceste date spun foarte mult despre maniera la care Ioan de Hunedoara a recurs în unele cazuri pentru a obține unele proprietăți și a le menține în posesia sa.

Față de domeniul Hunedoarei, mult mai bine sunt documentate celelalte domenii și districte obținute de către Ioan de Hunedoara, aflate în zone mai limitrofe, care mai târziu vor apărea ca pertinențe exterioare al cetății. În primul

⁶⁰ Delimitarea părților constitutive ale domeniului a fost făcută și de către: A. Răduțiu, *Domeniul cetății Deva. Localitățile. 1453-1673*, în *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșan*, sub red. N. Edroiu, Cluj-Napoca, 1998, p. 67. Delimitarea autorului menționat diferă, în parte, de cea prezentă, grupând așezările din centrul și sudul comitatului, chiar și cele din districtul Hațeg în districtul Strei. Acest district, menționat se pare o singură dată în 1377, nici nu mai există în secolul al XV-lea.

rând trebuie amintite districtele românești bănățene care se pare și din punct de vedere cronologic au intrat în proprietatea lui Ioan de Hunedoara mai devreme. Acestea se învecinau între ele și respectiv cu domeniul Hunedorei, formând astfel unul dintre cele mai extinse domenii compacte ale familiei.

Primul dintre districtele obținute a fost *Ikws*. Districtul, împreună cu târgul Margina, a fost zălogită celor doi frați Ioan de către regele Albert în 1439⁶¹. Districtul se afla la vest de Hunedoara, în imediata vecinătate al acesteia. Ioan de Hunedoara l-a obținut cu drepturi depline cândva după această dată. În a doua jumătate a secolului al XV-lea districtul a fost numit uneori Margina după numele târgului din componența sa.

Districtul Bujor⁶² a fost donat celor doi de către regele Vladislav I, în august 1440⁶³. Aceasta a fost prima donație cu caracter ereditar de care s-a bucurat familia Hunedorenilor după cea din 1409. În 1446 Ioan de Hunedoara a încercat să-l folosească ca și proprietate de schimb pentru cetatea Șoimoș. În final, cetatea a fost obținută pe alte căi, iar districtul a rămas pe mâna guvernatorului, asupra căruia a obținut un nou act de donație în 1453, repetat în 1456⁶⁴.

Data la care districtele Fârdea (*Twrd*) și *Swgdy* au intrat în proprietatea lui Ioan este deocamdată incertă. Alături de Bujor ambele districte au fost zălogite de Sigismund, lui Ladislau Garai și soției sale în 1427. Nu este exclus ca destinul lor să fi fost identic în perioada următoare, și astfel să fi fost obținute și acestea două tot de la Vladislav I. Asemenea districtului Bujor, ele sunt confirmate în proprietatea lui Ioan atât în 1453, cât și în 1456. Cu această ocazie a fost confirmată și stăpânirea asupra districtului Mănăștiur despre care de asemenea nu știm când a intrat în posesia sa.

Începutul asupra stăpânirii districtului Jupani este de asemenea incert. El apare alături de Bujor în 1446, fiind oferit de Ioan de Hunedoara în schimbul cetății Șoimoș. Deci l-a obținut cândva anterior acestei date și este vorba foarte probabil tot despre o donație a lui Vladislav I. Districtul a fost confirmat în stăpânirea lui Ioan alături de celelalte districte în 1453 și 1456.

Dintre aceste districte Fârdea a fost înstrăinat de regele Matia în 1464, iar districtul Jupani a dispărut. Unele sate din componența acestuia au fost trecute la districtul Bujor. Restul districtelor a rămas pe orbita cetății de la Hunedoara, fiind mai târziu socotite pertinențele exterioare ale acesteia.

B. Perioada regelui Matia. Retrocedarea unor cetăți coroanei regale, de către Elisabeta Szilágyi în 1457 a contribuit foarte mult la înlăturarea situațiilor confuze privind mai multe domenii obținute sau transformate de către Ioan de Hunedoara. În comitatul Hunedoara atât Deva, cât cetatea Hațeg au fost retrocedate, astfel toate posesiunile din comitat ale familiei au fost anexate cetății

⁶¹ Hurmuzaki, I/2, p. 657-658.

⁶² Azi Traian Vuia.

⁶³ Teleki, *op. cit.*, X, p. 89.

⁶⁴ Teleki, *op. cit.*, X, p. 362. Valabil și pentru districtele *Swgdy*, Mănăștiur, Jupani. Pentru 1456: DL 37629.

de la Hunedoara. Regele Matia a dat unele dintre acestea cu titlu cnezial sau nobiliar unor familii românești locale, cum este cazul posesiunilor Nădăștia, Coroiștii, Ruși și Cerbăl, amintite mai sus (v. harta 2).

Tot acum a avut loc și desființarea completă a ceea ce odinioară fusese centrul districtului Hațeg. În jurul cetății Hațegului gravitau de fapt trei așezări: orașul Hațeg, Sântămăria-Orlea și Subcetate. Toate cele trei, împreună cu cetatea, s-au aflat până la mijlocul secolului al XV-lea în proprietate regală. Ioan de Hunedoara a fost cel care a dezmembrat acest centru, acordând târgul Sântămăria-Orlea lui Ioan (Câdea) de Râu de Mori, respectiv familiei acestuia în 1447⁶⁵. De la această dată ea nu va mai fi menționată ca și târg, doar ca posesiune. Alături de cetatea Hațeg, au intrat în posesia lui Ioan de Hunedoara Subcetate și părți din Sântămăria-Orlea, fapt consemnat în 1453. În 1457 atât cetatea, cât probabil și orașul Hațeg, cu Subcetate, au fost retrocedate lui Ladislau al V-lea. Mai târziu, regele Matia l-a împărțit în două, o parte fiind dată Cândreștilor, iar cealaltă parte a fost reținută pentru el însuși și anexată domeniilor sale familiale din Hunedoara. Astfel, în 1462 Ioan Cândreș și fratele său Ladislau au primit posesiunea Subcetate cu turnul de piatră de acolo – fosta cetate a Hațegului – și vama strânsă în târgul Hațeg⁶⁶. Târgul Hațeg, componenta cea mai valoroasă a posesiunii, a fost anexat domeniului Hunedoara, cu alte câteva moșii hațegane, ce vor fi menționate în 1482. De la începutul secolului al XVI-lea la Hațeg este menționat și un *castellum* (curte întărită)⁶⁷. Nu se cunoaște locul precis al acestuia: putea fi în perimetrul târgului sau în imediata vecinătate a lui. Este vorba de o construcție separată față de cetatea anterioară, fiind legat direct de târg. Nu este exclus să fi fost continuarea acelei *domus regia* menționate în Hațeg în 1402, respectiv 1418⁶⁸.

În urma acestei delimitări, singurul element care a rămas în suspensie a fost vama din Hațeg, la care, se pare, Hunedorenii nu doreau să renunțe. Primul proces pe marginea acestei probleme între Cândeștii din Râu de Mori și Ioan Corvin a avut loc în 1497⁶⁹, însă, așa cum reiese din acte, însuși Matia a fost cel care a reținut vama din Hațeg și a dat-o fiului său în 1482. La aceste procese, de fiecare dată Cândeștii au avut câștig de cauză, însă, se pare că *de facto* nu au reușit să dobândească vama.

⁶⁵ Izvoare privind evul mediu românesc. *Țara Hațegului...*, p. 142, 150.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 254. Calificarea vechii cetăți (*castrum*) a Hațegului drept turn (*turris lapidea*) ridică mai multe semne de întrebare: este vorba doar de confirmarea unui nou calificativ cu caracter juridic care eventual a implicat și o modificare în structura cetății, sau – așa cum afirmă A. A. Rusu – cancelaria regală a fost “înșelată” și în spatele termenului de turn folosit în document se afla cetatea în vechea sa formă? (A. A. Rusu, *Cetatea Hațegului...*, p. 344). Răspunsul este foarte dificil de dat în condițiile în care chiar și izvoarele scrise de mai târziu nu sunt consecvente. Astfel, în 1496, vicevoievodul Transilvaniei o numește cetate (DL 46331), iar în 1499 voievodul Transilvaniei amintește de turn (DL 31157). Personal cred că ar fi vorba de primul caz, ce a implicat dezafectarea incintei exterioare a cetății și construcția doar celui zid mic de incintă care a apărut intrarea în donjon. În ce privește diferențele de termen probabil este vorba despre incoerențele terminologice des întâlnite în diferitele cancelarii.

⁶⁷ Prima mențiune datează din 1504 (Csánki, *op. cit.*, V, p. 45).

⁶⁸ Izvoare privind evul mediu românesc. *Țara Hațegului...*, p. 37, 71.

⁶⁹ Pesty, *op. cit.*, III, p. 473-474.

La 8 aprilie 1482 cetatea Hunedoarei a fost dată de regele Matia fiului său nelegitim, Ioan Corvin, iar punerea în stăpânire a avut loc în iunie⁷⁰. Acest act are o importanță deosebită în ce privește structura domeniului, el fiind de fapt prima enumerare a pertinențelor cetății. Mulți istorici s-au folosit de ea pentru a defini extinderea domeniului chiar la începuturile sale. Astfel s-au ajuns la cifre variind între 25 și 40 de sate privind mărimea domeniului în 1409. În document sunt amintite următoarele posesiuni (v. harta 2)⁷¹:

a. cetatea și târgul Hunedoarei, *Thothy* (Totia), *Kalan* (Călanu Mic), *Benehkyral* (*Zenthkyral*, Sâncrai), *Rws* (Ruși), *Nadasd* (Nădăștia de Jos), *Thelek* (Teliucu), parte din *Boythor* (Buitur);

b. *Charna* (Cinciș-Cerna), *Lwba*, *Thoplyka* (Toplița), *Walya* (Vălari), *Belch* (Ghelari), *Polostra*, *Rwda* (Ruda), *Poyanicha* (Poienița-Voinii), *Pestesel*, *Monyaromenthe* (Alun), *Hohodol* (Sohodol), *Gozthaya*, *Nadabar*, *Rwnk* (Runcu Mare), *Chereswr* (Cerișor), *Gawasdywar* (Govăjdia), *Chenber* (Cerbăl), *Zecheth* (Socet), *Oynaz*, *Frazynath*, *Dobromer* (Zlaști), *Ferech* (Feregi), *Poyamcha* (Poienița Tomii), *Aranyas* (Arănieș);

c. în districtul Hațeg: orașul și vama din Hațeg, *Waralya* (Subcetate), *Bayosd* (Băiești), *Ponor* (Ponor), respectiv părți din *Lyuad* (Livadia), *Barbathwyze* (Râu Bărbat), *Poros* (Paroș), *Maczesd* (Zăvoi);

d. districtele din comitatul Timiș: *Hwkws*, *Mansa* (Margina), *Wyzesmonostor* (Mănăștiur), *Swdya*, *Bosar* (Bujor), *Thwrd* (Fârdea).

În ce privește districtele timișene, respectiv posesiunile din districtul Hațeg, procesul de intrare a acestora pe orbita cetății Hunedoarei, așa cum reiese din datele prezentate mai sus, este relativ bine cunoscută. Mult mai problematică este soarta așezărilor din jurul Hunedoarei, așa-numitele pertinențe interioare. Aceste așezări pot fi grupate din punct de vedere geografic în două regiuni, care, se pare, reprezintă în parte și două istorii diferite. Prima regiune (grupul a), se află la est de Cerna până spre cursul Streiului. Așezările din această regiune nu formează un teritoriu compact, ele fiind separate de o serie de moșii din proprietatea altor familii. Conform actului de punere în stăpânirea domeniului Deva din 1453, aceste posesiuni fuseseră obținute încă de către Ioan de Hunedoara și trecute atunci la cetatea Deva. Mai târziu, conform actelor regelui Matia privitoare la posesiunea Nădăștia și cnezatul Ruși, acest grup de așezări a fost trecut la cetatea Hunedoara și tot aici le întâlnim și în 1482. Numărul lor a scăzut între timp datorită donațiilor făcute de regele Matia. Cealaltă regiune – format din grupul b – se află la vest de Cerna de-a lungul afluenților Zlaști, Govăjdia, Valerița și, spre deosebire de prima regiune, este compactă. Această regiune reprezintă, de fapt, cea mai mare enigmă a domeniului Hunedoara. Foarte probabil este vorba despre partea vestică a vechiului district din jurul Hunedoarei. După toate aparențele a constituit cea mai veche și constantă pertinență a cetății despre care practic nu știm nimic. În ce privește înglobarea acestei regiuni în domeniul Hunedoarei avem doar un singur indiciu: la

⁷⁰ 1482: DL 37652, 37653.

⁷¹ M. Valea, M. Homorodean, A. Nistor, *Toponimie hunedoreană*, în *Sargetia*, XXV (1992-1994), p. 447-503.

1414 Zlaștiul încă făcea parte din districtul regal. În rest, nu cunoaștem nici perioada, nici procesul prin care familia Hunedorenilor a pus stăpânire asupra zonei respective. Posesiunile de aici nu au fost înstrăinate definitiv nici de regele Matia. Unele dintre moșiile de pe teritoriul său erau cnezate, de exemplu Cerbăl, amintit în 1476, când regele Matia l-a dăruit lui Opriș de Mănerău, însă doar cu titlu cnezial⁷².

Posesiunile din districtul Hațeg au avut o soartă identică cu cele din regiunea de est a domeniului Hunedoarei (grupul a). Ele au fost obținute încă de Ioan de Hunedoara, și cele care au supraviețuit donațiilor regelui Matia apar în 1482 anexate cetății Hunedoara. Singura excepție este însăși orașul Hațeg, despre care nu se poate stabili când a devenit proprietatea Hunedorenilor. Prima mențiune a sa în această ipostază este în actul din 1482. Aici a fost construit ca și centru zonal un *castellum*, amintit pentru prima dată în 1504, care înlocuia funcția cetății de odinioară ce fusese dată de regele Matia Cândreștilor⁷³.

Districtele timișene au fost obținute tot de Ioan de Hunedoara, de la regele Vladislav I. Cu excepția districtului Jupani, care a dispărut între timp, părți din el fiind anexate districtului Bujor, restul districtelor se regăsesc în actul din 1482. Pe lângă faptul că teritoriul acestor districte s-a modificat într-o oarecare măsură, trebuie să remarcăm și schimbarea survenită în privința raportului dintre ele și cetatea Hunedoara: pe când în timpul lui Ioan de Hunedoara districtele erau entități separate acum au fost subordonate cetății de la Hunedoara, fiind considerate pertinențe exterioare ale acestuia.

După moartea lui Ioan Corvin, iar apoi a fiului său, în anul următor, familia Hunedorenilor s-a stins pe linie paternă. În 1506, dintre nenumăratele domenii ale lui Ioan Corvin, regele Vladislav al II-lea a dăruit o parte văduvei acestuia, Beatrix de Frangepan. Printre ele s-a aflat și întregul domeniu Hunedoara. Cu această ocazie au fost enumerate toate pertinențele cetății, documentul în cauză reflectând situația domeniului în momentul stingerii dinastiei Hunedorenilor. Diferențele rezultate prin comparația domeniului Hunedoara din 1506, cu cel din 1482, demonstrează clar dinamica acestor proprietăți (v. harta 4). Astfel, în 1506 nu mai apare Cerișor printre pertinențele interioare ale Hunedoarei, însă apar alte posesiuni noi: *Monyarosd* (Mănerău), *Brathyaza*, *Rekeche* (Poiana-Răchițelii) și *Lymperd* (contopită cu Govădjia). Nu este exclus ca o parte dintre acestea să fie rezultatul unor noi colonizări, de exemplu Poiana-Răchițelii, în legătură cu exploatarea lemnului, acesta fiind așezarea cea mai vestică a pertinențelor interioare, situată în M-ții Poiana Ruscăi. În districtul Hațeg avem de-a face cu aceeași dinamică a satelor. Astfel, în 1506 au mai apărut alături de cele menționate în 1482, Sântămăria-Orlea, Coroiești și Ohaba. Acestea au fost obținute încă de către Ioan de Hunedoara, însă regele Matia le-a dăruit altor familii, prin urmare în 1482, nici nu figurau printre pertinențele Hunedoarei. Totuși, apariția lor în 1506 în acest cadru se poate explica cel puțin prin stăpâniri parțiale din acele posesiuni.

⁷² 1476: DL 17800.

⁷³ Csánki, *op. cit.*, V, p. 45.

Înainte de a părăsi acest subiect este necesară clarificarea unei probleme cu care m-am confruntat deseori. Deși știm precis că mai multe posesiuni, în special cele aflate în Hațeg, erau în posesia unor familii locale cu titlu nobiliar, totuși ele figurează de multe ori ca și pertinențe ale Hunedoarei, și deci aflate în proprietatea Hunedorenilor. De exemplu, Subcetate, în 1462 a fost dat de regele Matia, Căndreștilor, care au rămas constant în posesia ei. Totuși posesiunea respectivă apare și în documentele din 1482 și 1506 ca și proprietate a Hunedorenilor. Cu atât mai confuz este acest lucru cu cât Subcetate nici nu este trecută printre posesiunile stăpânite parțial, deși în documentele respective există și o asemenea categorie. Cu toate că această fenomen se explică de obicei tot printr-o stăpânire parțială, cred că ea este încă o problemă deschisă.

Cea mai importantă concluzie la acest capitol este constanta transformare a domeniului. Acest lucru se referă atât la pertinențele exterioare, cât și cele interioare. În privința mișcărilor de posesii ale pertinențele exterioare avem câteva date mai sigure ele fiind implicate în diferite tranzacții. Pentru pertinențele interioare, deși nu dispunem de date directe, și în cazul lor se poate observa o dinamică, legată probabil și de mișcări de populație. Acest fapt demonstrează foarte clar cât de periculoasă este proiectarea unor date târzii pentru perioade mai timpurii de existență a unor domenii.

Organizarea domeniului

În răstimpul de aproape un secol cât Hunedoara a fost în proprietatea Hunedorenilor (1409-1506), simpla posesiune primită de Voicu a evoluat spre una dintre cele mai complexe domenii ale Ungariei. Despre adevărata sa structură din etapa finală aflăm nu atât din actele de până la începutul secolului al XVI-lea, cât mai cu seamă din cele ale administrației din timpul lui Gheorghe de Brandenburg. Acestea însă au constituit subiectul unui studiu amănunțit publicat de Iosif Pataki, astfel că în cele ce urmează o să mă refer doar la izvoarele scrise din perioada precedentă.

Formarea acestui domeniu a pornit de la o simplă posesiune a Hunedoarei. Într-o primă etapă Hunedorenii au pus stăpânire asupra teritoriului aflat la vest de Cerna care, împreună cu cetatea construită pe la mijlocul secolului al XV-lea, a format un domeniu de cetate. Ioan de Hunedoara a obținut mai multe posesiuni în comitatul Hunedoara, însă datorită unei conjuncturi politice mai favorabile, acestea au fost anexate cetății Deva. Tot el obținuse și districtele timișene care în timpul lui au rămas unități separate, nesupuse nici unei cetăți. După ce Elisabeta Szilágyi a fost nevoită să retrocedeze regelui, printre altele, cetățile Deva și Hațeg, posesiunile hunedorene ale familiei au fost trecute la cetatea Hunedoara. Astfel domeniul acestuia a început să se extindă semnificativ în special la est de Cerna și în districtul Hațeg. Regele Matia a extins și mai mult domeniul Hunedoarei prin subordonarea districtelor timișene moștenite de la tatăl său. Nu se știe când a avut loc acest eveniment, în 1482 ele figurează deja ca și pertinențe ale cetății. Prin urmare, perioada stăpânirii regelui Matia a marcat un nou capitol în istoria domeniului, fiind momentul trecerii de la un domeniu cu o structură mai simplă, la

unul mai complex structurat pe regiuni (districte). În perioada respectivă, forța centripetă al cetății s-a manifestat nu numai în cazul Hunedoarei, dar și în cazul multor altor cetăți, de exemplu Șoimoș, care cuprindea opt districte și regiuni. Structura domeniului Hunedoara reiese cel mai bine din documentul de danie din 1506, dat în favoarea Beatricei de Frangepan. În anul respectiv era compus din următoarele elemente:

- o cetate (Hunedoara): centrul întregului domeniu, reședința castelanului și a unei părți a administrației;
- trei curți fortificate (*castellum*): erau centre regionale ale domeniului, cea din Hațeg a pertinențelor din acest district, Margina și Mănăștiur a districtelor din comitatul Timiș;
- cinci orașe-târg: Hunedoara, Hațeg, Margina, Mănăștiur, Bujor;
- 144 de sate.

Din punct de vedere administrativ, domeniul se compunea din posesiunile din comitatul Hunedoara, având centrul la Hunedoara și Hațeg, respectiv patru districte: Fârdea, *Ikws*, *Swgdya*, Bujor. Dintre ele Fârdea și *Ikws* erau supuse curții din Margina, iar *Swgdya* și Bujor, curții din Mănăștiur.

Chiar și numai din analiza elementelor componente ale domeniului reiese o ierarhie bine definită în structura sa, axată în principal pe cetate și curțile fortificate ale domeniului. Această ierarhie se reflectă – în măsura în care se poate reconstitui – și în structura personalului administrativ asupra căreia o să revin mai jos.

În ce privește componentele cu caracter economic, ele constituiau foarte probabil principala atracție a domeniului. Alături de pădurile întinse, în special înspre Munții Poiana Ruscăi, domeniul se remarcă prin minereurile aflate pe teritoriul său: aur, argint și fier. Nu se știe când au obținut Hunedorenii dreptul de a exploata aceste minereuri, exploatarea celor neferoase fiind drepturi regale. Rolul Hunedoarei a crescut și mai mult prin faptul că a devenit loc de preschimbare a aurului, menționat pentru prima dată astfel în 1506. Însă conform unui document din 1512, dreptul de preschimbare a fost obținut de către Ioan Corvin încă de la tatăl său. Avea drept de monopol asupra preschimbării aurului și argintului găsit pe un teritoriu mai mare decât cel al comitatului Hunedoara⁷⁴.

Alături de veniturile din minerit și preschimbarea metalelor, o altă sursă importantă de venit o constituiau vămile. Pe domeniul Hunedoara existau patru vămi, la Margina, Bujor, Mănăștiur și Hațeg. Dintre toate, cea din Hațeg avea o importanță deosebită datorită poziției sale pe traseul ce lega Transilvania de Banat. Așa cum am arătat, regele Matia a dăruit printre altele și vama Hațegului Cândreștilor care însă *de facto* n-au apucat să intre în posesia ei, deși au intentat mai multe procese stăpânilor Hunedoarei. Vama a rămas în posesia Hunedorenilor fiind percepută de către castelanul de Hunedoara.

⁷⁴ Pataki, *op. cit.*, p. 156.

Castelanii. Personalul. Administrația

Pe baza datelor publicate de Dezső Csánki și întregite de Géza Entz⁷⁵, mai mulți castelani din secolul al XIV-lea au fost puși în legătură cu cetatea de la Hunedoara. Interpretarea lor, ca și castelani ai Hunedoarei era un principal suport pentru cei care acceptau existența unei cetăți acolo anterior secolului al XV-lea. Cum am amintit, Engel Pál a fost cel care a demonstrat incorectitudinea acestei interpretări, acei castelani fiind de fapt încredințați cu administrarea domeniului Bologa, centrul căruia se afla la Huedin (Bánffyhungyad, jud. Cluj). În urma înlăturării acestei confuzii o singură informație poate eventual să dea loc la discuții: un document din 1398, conform pasajului publicat de Entz, amintește de *castellani in Haczak et in Huniad constituti*. De fapt este vorba de *...universis et singulis nobilibus...castellanis, vicecastellanis et presertim castellanis in Haczak et in Huniad constitutis...*, adică Hunedoara servea numai ca loc de adunare⁷⁶.

Primul castelan al cetății de la Hunedoara apare în 1446, într-un moment în care domeniul atinsese probabil o extindere mai mare și nu este exclus ca Ioan de Hunedoara să-și fi însușit la momentul respectiv și exploatarea metalelor prețioase. Primul castelan numit a fost Francisc Páznádi, un om cu o oarecare educație, fiind numit *litteratus*. Se afla în relații strânse – de rudenie? – cu Blaziu Keszi, castellanul cetății Șoimoș, de asemenea un literat. Ambii erau proprietarii satelor Chesinț și Sarzow, din comitatul Arad. Cei doi erau oameni de mare încredere ai guvernatorului, iar prin numirea lor la conducerea celor două cetăți s-a format o axă de stăpânire puternică de-a lungul Mureșului. Francisc a rămas castelan și după moartea voievodului, ultima știre despre el datând din 1458⁷⁷.

Din timpul regelui Matia cunoaștem mai mulți castelani. În această perioadă cetatea a devenit cea mai importantă din comitat, devansând-o nu numai pe cea din Hațeg, dar și pe cea de la Deva, prin extinderea domeniului și prin faptul că de acum castelanii Hunedoarei îndeplineau și funcția de comite. Ca urmare a acestor transformări, administrarea domeniului a devenit mai dificilă, fiind necesară cooptarea mai multor castelani, secondați de vicecastelani. Primii vicecastelani pe care îi cunoaștem sunt Ioan Bélavári din 1462⁷⁸ și Gheorghe Horvát din 1464⁷⁹. În 1477 la conducerea domeniului sunt amintiți doi castelani: Gheorghe de Laak și Ioan de Polye⁸⁰. Între anii 1479-1491, castelanul cetății a fost Vincențiu de Timișoara, alături de care, în 1479, se afla Andrei de Wayca⁸¹, iar în 1483, Paulus Magnus⁸². Alături de Vincențiu, ultimul castelan al cetății, până la moartea regelui

⁷⁵ Csánki, *op. cit.*, V, p. 46; Entz G., *Die Baukunst Transsilvaniens im 11-13. Jahrhundert*, în *Acta Historiae Artium*, XIV (1968) fasc. 3-4, p. 173-174; idem, *Erdély építészete a 14-16. században*, Kolozsvár, 1996, p. 499; Rusu, *Castelani...*, p. 16-21; Engel, *op. cit.*, p. 330.

⁷⁶ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, sub red. Franz Zimmermann, Carl Werner, Hermannstadt – Sibiu, p. 228-229.

⁷⁷ Sz. XXI (1887), p. 48-49.

⁷⁸ 1462: DL 29514. Data de 1456 este greșită la Entz, *Baukunst...*, p. 174.

⁷⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, p. 386.

⁸⁰ T.T. VIII (1907), p. 96-97.

⁸¹ HTRTE. V (1889), p. 97-98.

⁸² *Ibidem*, p. 98-99.

Matia a fost Andrei de Hobița (*Wyžkez*). Acesta era, de fapt, omul regelui, care se ocupa de soarta Hunedoarei chiar și după donarea cetății lui Ioan Corvin. În 1484, alături de Andrei este amintit și Dionisie de Győr (*Dionisius de Iaurinum*)⁸³. Între timp a intervenit o schimbare majoră în statutul juridic a comitatului: Ioan Corvin, pe lângă titlul de duce de Liptó, a primit și cel de comite perpetuu al Hunedoarei⁸⁴. Acest lucru însemna că funcția de comite al Hunedoarei a devenit ereditară în familie, comitatul fiind scos de sub autoritatea voievozilor. Prima mențiune a titlului datează din 1479, deci îl purtase deja în momentul primirii cetății Hunedoarei de la tatăl său, în 1482. În urma obținerii și a cetății s-a format un obicei ca stăpânii ei, prin intermediul castelanilor lor, să exercite și funcția de comite, obicei întărit de Vladislav al II-lea în 1493⁸⁵. Nu este vorba despre împletirea a două funcții (de castelan și de comite), ci a statutului de proprietar al cetății cu funcția de comite. Asistăm de fapt la ultima fază a procesului de impunere a cetății de la Hunedoara în regiune, care astfel practic a supus comitatul. Chiar și după crearea titulaturii de comite perpetuu, conducerea efectivă a comitatului a rămas pe mâna castelanilor de Hunedoara care aveau în continuare atribuții de comiți și vicecomiți de Hunedoara.

Castelanii lui Ioan Corvin au apărut abia după moartea tatălui său: Toma Kis cu puțin înainte de 1492⁸⁶, iar vicecastelanul Ioan, în 1492⁸⁷. Cel mai important dintre castelanii acestei perioade a fost Ioan Bikli, care apare în izvoare începând cu 1495. Prezența sa în fruntea cetății marchează o perioadă de apogeu în ce privește autoritatea castelanilor. Nu a fost doar un simplu funcționar a stăpânului castelului, ci a ajuns chiar să dispună de cetate. În 1498, Ioan Corvin aflându-se într-o criză financiară continuă, i-a zălogit castelanului cetatea pentru 1200 de florini⁸⁸. Castelanul nu a devenit proprietarul cetății, însă Ioan Corvin se angaja că nu-l va mișca din funcție până nu-și plătește datoria. Cetatea fusese zălogită și altor persoane mult mai influente, însă nici unul nu a izbutit să intre efectiv în posesia ei. Ioan Bikli a fost singurul care dispunea de cetate. El chiar a apucat să-i întregască domeniul cu anumite părți de care a fost privat de către Ștefan Bători, voievodul Transilvaniei. Ulterior relația dintre castelan și Ioan Corvin s-a înrăutățit, cauza probabilă fiind incapacitatea ducelui de a-și plăti datoria. Abia în 1505 a izbutit ducele să reintre în posesia cetății⁸⁹.

Castelanii aveau în entourageul lor o serie de oameni care îi ajutau în administrarea domeniului. În cazul Hunedoarei nu cunoaștem numărul lor și nici funcțiile pe care le îndeplineau, deținem doar niște informații răzlețe privind existența acestora. Ioan Bikli de exemplu a primit *salvus conductus* și pentru

⁸³ 1484: DL 37660; 1488: DL 26442, 46091.

⁸⁴ 1479: DL 27714. Schönherr Gyula. *Hunyadi Corvin János*. Bp., 1894, p. 21.

⁸⁵ Pataki, *op. cit.*, p. 129.

⁸⁶ 1492: DL 29868.

⁸⁷ 1492: DL 29875.

⁸⁸ 1498: DL 37718.

⁸⁹ Efortul lui Ioan Bikli de a întregi domeniul și alte investiții ale sale: 1505: DL 21499: acordul nupțial cu Margareta de Harina: DL 36405.

oamenii săi să părăsească cetatea, care însă din păcate nu sunt enumerați⁹⁰. În 1462 mai este amintit un portar al cetății ca reprezentant al castelanilor de acolo⁹¹.

Concluzii

Studiul domeniului Hunedoarei arată foarte clar ceea ce a fost deja semnalat în istoriografia mai nouă, privitor la raportul dintre cetate și domeniu: cetățile erau în principal centre în jurul cărora se coagulau domenii și de unde acestea erau administrate⁹². După cum reiese și din datele prezentate mai sus, cetatea de la Hunedoara a devenit un asemenea centru, iar domeniul care s-a format în jurul său a cunoscut mai multe etape de extindere. Într-o primă fază domeniul cuprindea o parte din vechiul district al Hunedoarei, regiunea aflată la vest de râul Cerna, fiind după toate aparențele cea mai veche și constantă parte a pertinențelor cetății. Ulterior, Ioan de Hunedoara a extins acest domeniu cu o serie de noi posesiuni aflate în zona centrală a comitatului și în districtul Hațeg. Deși acestea figurează în 1453 ca parte componentă a domeniului Deva, în realitate ele au fost administrate de către castelanul de Hunedoara. Perioada regelui Matia a marcat o nouă etapă în evoluția domeniului. Acum au fost subordonate Hunedoarei districtele timișene, marcând ultima fază de evoluție a sa. Aceste tipuri de domenii pe lângă așa numitele pertinențe interioare aflate în imediata vecinătate a cetății, se compun din una sau mai multe districte (ținuturi) cu centre proprii, care la rândul lor sunt subordonate cetății-reședință. Formarea acestor structuri a marcat ultima fază în evoluția domeniilor medievale.

Transformările petrecute în sistemul de proprietăți din comitatul Hunedoara în timpul lui Ioan de Hunedoara au influențat în parte atât caracterul comitatului, cât și raporturile de forțe existente la nivel local. Trecerea cetății Hațegului în proprietate privată, chiar dacă după 1457, pentru câțiva ani a revenit coroanei regale, a marcat începutul ruperii relației dintre cetate și district. Acest proces s-a împlinit treptat în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când cetatea și orașul au rămas definitiv în proprietate privată și aceeași soartă au avut-o și o serie de cnezate hațegane. Ruperea relației dintre cetate și district se pare că nu a avut consecințe asupra societății românești locale, însă această problemă rămâne deocamdată o temă de cercetare deschisă.

De numele lui Ioan se leagă nu numai începutul transformării districtului regal într-un "district nobiliar", dar și transformările petrecute în poziția ocupată de principalele cetăți în cadrul comitatului. Până spre mijlocul secolului al XV-lea locul de frunte în comitat l-a ocupat Deva, al cărui castelan purta și funcția de comite. Alături de Deva, al doilea ca importanță, era ocupat de cetatea Hațeg al cărei castelan, în prima jumătate a secolului al XV-lea, apare tot ca și comite. Însă la mijlocul secolului situația s-a schimbat. Datorită personalității lui Ioan de Hunedoara, cetatea construită de el a început să se impună ca și centru de comitat,

⁹⁰ 1504: DL 37770.

⁹¹ 1462: DL 29515.

⁹² Engel P., *Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon*, în *Világosság*, XXV (1984), p. 288-295, 367-375.

detronând practic celelalte două cetăți, mai ales după ce ambele au intrat în posesia sa. Francisc Páznádi a fost primul castelan al Hunedoarei, din 1446, care era totodată și comite, la început încă împreună cu castelanul Devei, Matia Rápolti, iar din 1452, singur. În a doua jumătate a secolului al XV-lea cetatea Hunedoara s-a impus definitiv în fruntea comitatului. Prin acordarea titlului de comite perpetuu al Hunedoarei lui Ioan Corvin, iar apoi prin obținerea de către acesta a cetății, statutul de proprietar și funcția de comite s-a împletit, relație întărită și de către regii de după Matia. Astfel practic Hunedoara și-a redobândit importanța de odinioară când dăduse numele comitatului ca centru al acestuia. Însă esența acestui centru evident s-a schimbat foarte mult de atunci.

The Estate of Hunedoara Castle in the Age of the Hunyadi

(Abstract)

The present article focuses on the evolution of the estate of Hunedoara castle, especially on its owners and how the estate was gradually enlarged. Although this is only one of the main castle domains, of the medieval Hungarian kingdom, its owners, the Hunyadi family, conferred a special importance on it, and it became the subject for several works of modern scholarly research and interpretation. The land property of Hunedoara was granted to the Hunyadi family in 1409. Scholarly interest concerning the estate started in the mid-19th century, when the donation charter was published for the first time by Fejér György and was interpreted by Teleki József in his great monograph about the Hunyadi era. Since then several misleading interpretations have emerged, especially concerning the dimensions of the original land grant and how the estate evolved. In general, scholars made a fundamental mistake by projecting the first record of the component parts of the estate, dated 1482, back in time. Between 1409 and 1482 the estate underwent several changes and scholarly research has to follow another methodology to establish the different periods of its evolution. Written sources are very scarce, but there is some evidence that makes it possible to determine at least the main periods of domain enlargement. My investigation was based especially on these sources.

Concerning the antecedents, sometime between the 11th and 13th century a fortification functioned at Hunedoara (identified not far from the present-day castle), which was at least for a while the center of Hunedoara County. During that period the county took over the name of its center. Besides the fortification a large cemetery was revealed that suggests the existence of a settlement in the region. This supports the idea of a significant settlement-complex that once was the centre of the county. When Hunedoara is mentioned for the first time in 1278 the fortification was no longer functioning, or at least was no longer the center of the county, its place having been taken over by the castle of Deva. Although Hunedoara lost its former importance, a district emerged around it that still existed at the beginning of the 15th century.

Part of the Hunedoara district was granted as 'nova donatio' to the Hunyadi family in 1409. Basically there are two questions to be answered concerning the royal grant: what was the territorial extent of the donation, and was a castle part of the donation? The question about the castle has already been answered by Pál Engel, who demonstrated that no castle was part of the donation in 1409. The territorial extent of the royal grant was debated extensively in scholarly research, with the demonstrated number of villages varying between 40 and 2-5 settlements. In this paper I try to demonstrate that only Hunedoara and no other villages were obtained by the Hunyadi family at that time.

Hunedoara was the first real estate of the family in Hungary. Later they started to extend this property, and the framework of this enlargement in the first stage was the district around Hunedoara. This land refers mainly to a region situated west of the Cerha River, which was the oldest and always part of the estate. John Hunyadi continued to enlarge the estate with several new

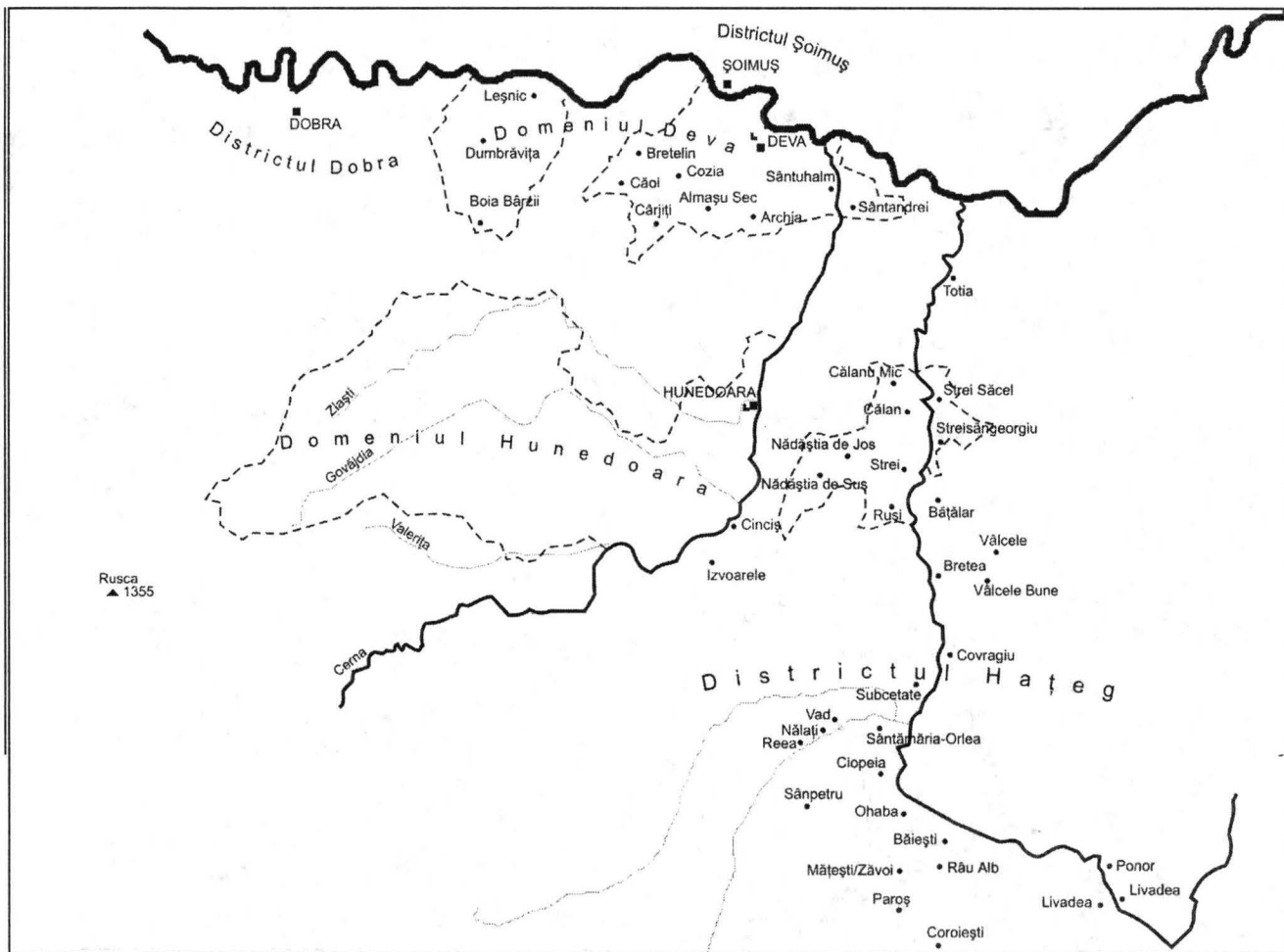
properties situated in the central region of the county and in the district of Hațeg. Although these new acquisitions were counted in 1453 as part of the domain of Deva castle, in reality they were managed by the castellan of Hunedoara, and only a special set of circumstances constrained Hunyadi to attach them *de jure* to Deva.

The ownership of King Matthias marked a new period in the history of the estate. He made several districts that had been acquired by John Hunyadi in Timiș County subject to the castle of Hunedoara. This was the last stage of evolution of the estate. This new type of estate, beside the so-called inner appertenances, consisted of several outer districts (regions) with own centers linked to the main castle, in this case to that of Hunedoara. The emergence of such domains marked the final period of their evolution in the Middle Ages.

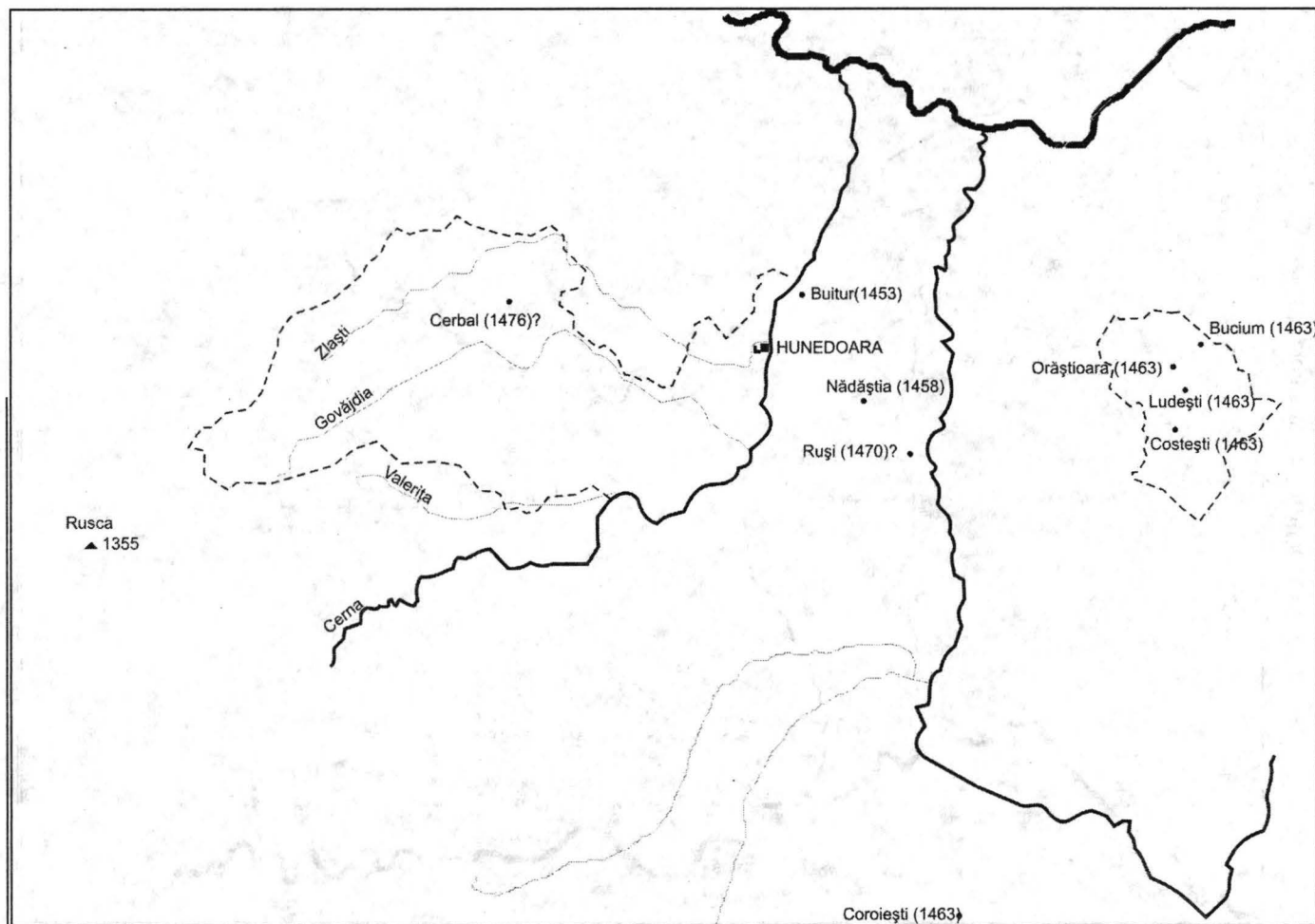
The changes that took place in the system of private properties of Hunedoara County in the time of John Hunyadi gradually changed the character of the county. For example, when Hațeg castle – the center of the royal Hațeg district, part of Hunedoara county – became the private property of Hunyadi, this led to the final break up of the relation between the district and the castle. The result of this process – by which many other villages in the district became private property – was that the district lost its royal character and became a noble one. It seems that these changes had no influence on local Romanian society; however, this question is still open for further research.

The above-mentioned change was not the only one that occurred in the Hunyadi era in the life of the county. There was also a change in the role played by different castles of the county. Before the mid-15th century the main center of the county was Deva castle, where the comes had his residence. Deva was followed in importance by the castle of Hațeg. Around the mid-15th century this hierarchy changed, basically owing to the authority of the Hunyadis. Their residence, the castle of Hunedoara, started to take over the place of Deva; the castellan of Hunedoara was also the comes of the county. In the second half of the 15th century the castle of Hunedoara definitively became the center of the county, a relation strengthened by King Matthias, who granted the castle to his son, Johannes Corvinus, and invested him with the perpetual title of comes of Hunedoara county. In this way the castle regained its former status when it gave its name to the county in the early Middle Ages. The essence of this centre, however, was fundamentally different from the earlier one.

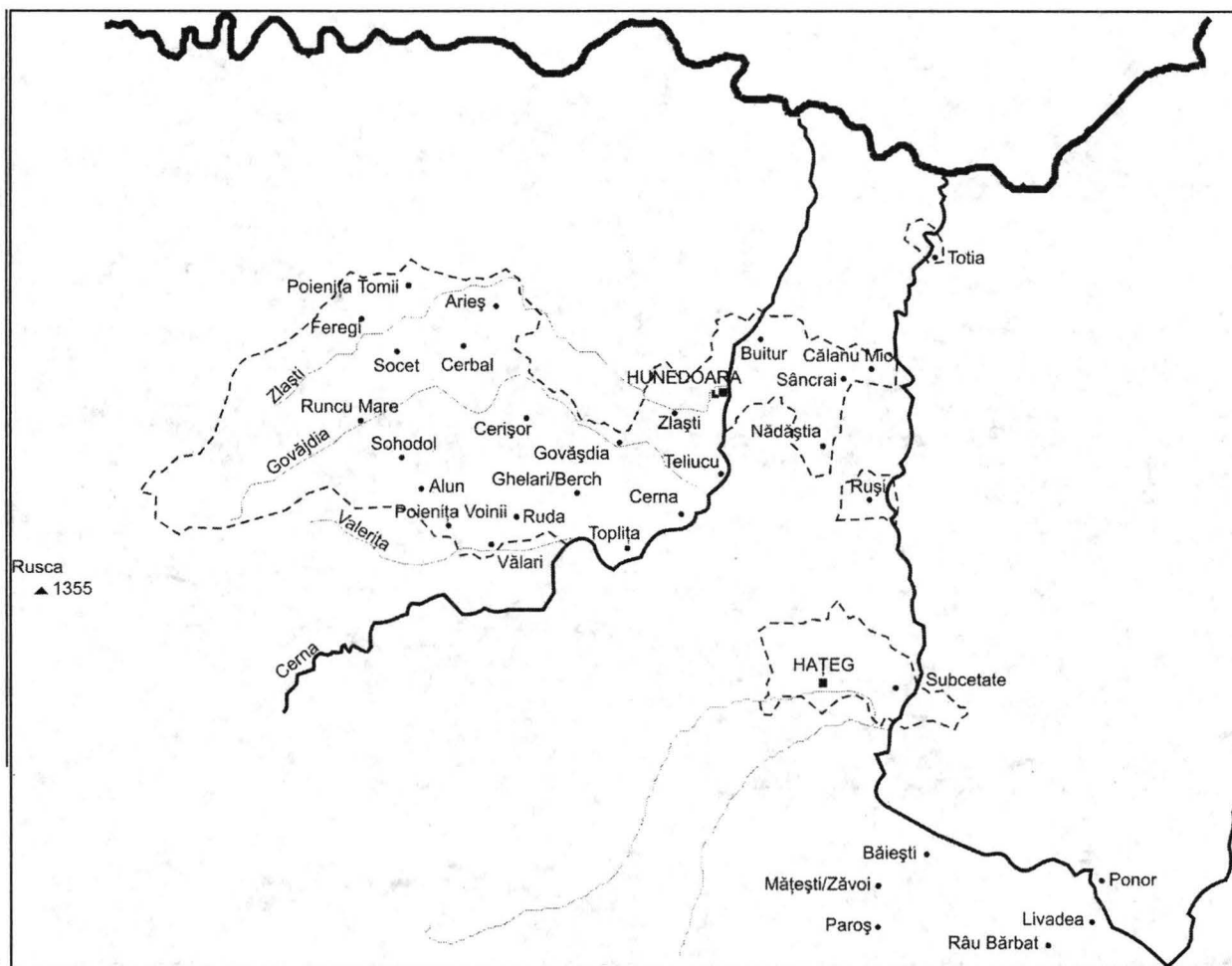

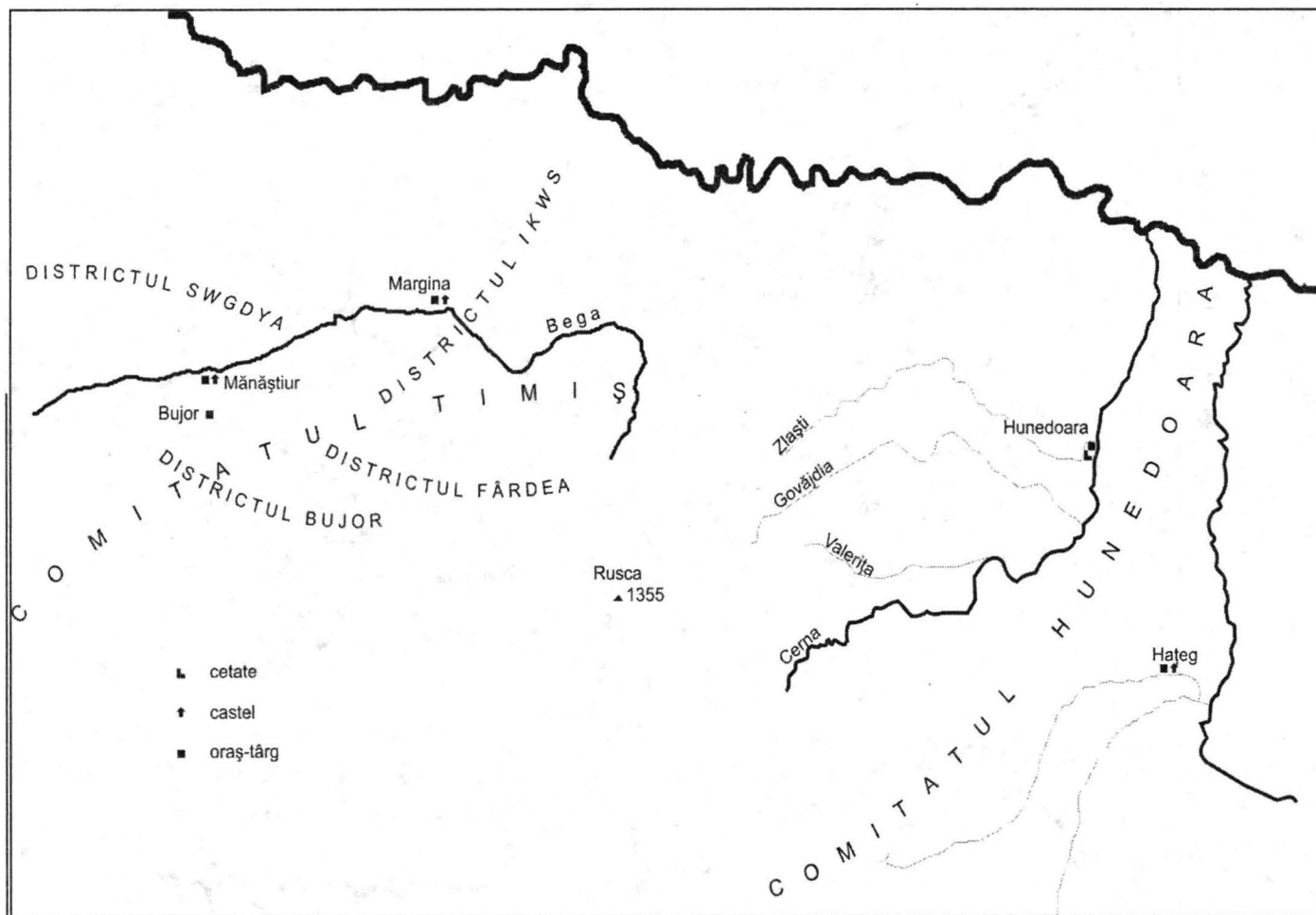
Harta 1. Domeniul cetății Deva în 1453.

Harta 2. Pertinențele Hunedoarei menționate până în 1482.

Harta 3. Domeniul cetății Hunedoara în 1482.

Harta 4. Structura domeniului Hunedoara în 1506.